

دستورِ زبانِ ترکی آذربایجان

با توضیحاتِ فارسی

بخش تکمیلی جلد اول ، چاپ سوم

Fars,ca

AZƏrbaycan

TÜRK

DİLBİLGİSİ

birinci cild,in təkmlil : üçüncü çap

Ali M. Güneyli

علی م. گونئیلی

صفحه : ۱	فهرست مطالب :
شماره صفحه -	عنوان بخشهای مختلف
	توضیحات مقدماتی در رابطه با کتاب :
۶	پیشگفتار :
۷	سخنی در رابطه با چاپ کتاب :
۸	اطلاع در رابطه با زبانهای مختلف ترکی :
	بخش اول توضیحات در رابطه با الفباء :
۹	توضیحات :
۱۰	حروف و الفباء ترکی آذربایجان :
۱۲	شیوه بیان حروف ترکی آذربایجان :
۲۳	اسامی الفباء و چگونگی نامیدن آنها :
۲۶	ویژه گی های الفبای عربی در زبان ترکی آذربایجان :
۳۶	عدم هموائی الفبای عربی با حروف زبان ترکی آذربایجان :
۳۳	الفبای لاتین و چگونگی هموائی آنها با حروف زبان ترکی :
	بخش دوم :

توضیحات مقدماتی در رابطه با کتاب :

(۱) پیشگفتار :

- خواننده گرامی ، نظر بر این بود که این کتاب در وهله اول کلاً به زبان ترکی بچاپ برسد ، اما بعداً تغییر نظر دادم و چاپ آن را با توضیحات فارسی ضروری دانستم ، چرا که متأسفانه هموطنانمان از یادگیری زبان ترکی و مادری خود محروم و بی بهره اند ، اکثر کسانی که با سوادند جبراً تنها به نوشتن و خواندن زبان فارسی آشنائی دارند. و...
شعری از ابولقاسم حسین زاده : [آتا سوزو]:

آرمیت کالدیر یتمک اولمور هر سوزو آچیب دئمک اولمور ...

آنلایانا بیرجه میلچک سازدیر ، آنلامایانا زورنا- قوالدا آزدیر ...

- با وجودی که مدت زیادی از چاپ اول و دوم این کتاب می گذرد، متأسفانه بخاطر گرفتاریهای مختلف کار و زندگی ، هنوز موفق به آماده کردن جلد دوم و جلد ترکی آن نشده ام.

- بعد از چاپ اول همین کتاب ، عده ای از خوانندگان محترم ، بوسیله تلفن و یا نامه چاپ آن را تبریک گفته و بعضی از آنان نیز بعد از تعریف و تشویق ، نظرات انتقادی خود را که عمدتاً به فشرده و نا روشن بودن مطالب آن [بویژه در بخش اول کتاب و همانا به در هم و برهم بودن بخشهای مختلف آن بوده است] بیان کرده اند. در این رابطه همه جانبه ترین نظریه انتقادی را مرحوم آقای دکتر زهتابی، در نامه ای که جنبه تشویق نیز داشته (نامه وی در صفحه ۶۸۷ درج شده) ، ذکر کرده است.

با در نظر گرفتن مطالب مطروحه و راهنمایی های خوانندگان محترم ، تصمیم بر این شد که این کتاب به بخشهای جدا گانه تجزیه شود و هر بخش آن با توضیحات و مثالهای بیشتری که به آسانی قابل فهم و یاد گیری باشد ، مجدداً به زبان فارسی بچاپ برسد.

- محتوی مطالب این کتاب همانند چاپ اول آن می باشد ، ولی با توضیحات ، مثالها ، نقل قولها و اشعاری که از شعرای آذربایجان به آن افزوده شده ، بدین سان حجم آن بیش از سه برابر چاپ اول و دوم کشته است، در نتیجه این کتاب به يك خود آموز گرامری زبان ترکی آذربایجان مبدل شده است.

- به امید اینکه شما خوانندگان محترم ، نظریات انتقادی و همانا نارسائی هائی که به نظرتان می رسند ، به اطلاع من برسانید و بدین وسیله برای بهتر و کامل تر شدن چاپ ترکی آن به من یاری برسانید .

۲) سخنی در رابطه با چاپ کتاب :

در چاپ اول این کتاب ، « دیوان ترکی فضولی » ، « اشعار علی اکبر صابر طاهرزاده » (هوپ هوپ نامه) ، کتاب « اصلی ایله کرم » ، اشعار « واحد » ، کتاب دستور زبان وهاب زاده ، کتاب درسی و دستوری ترکی استانبولی به زبان آلمانی از آقای دکتر اُتو ایشپیس و دکتر بلما امیرجان و کتاب درسی آلوتکلی « گون آیدین » را در دسترس داشته و مورد استفاده قرار داده بودم که متأسفانه در چاپ کتاب ، درج اسامی آنان از یاد رفته بود. (۱)

بعد از چاپ اول ، کتابهای زیادی خریداری و همانا به کتابخانه دانشگاه مونیخ (بخش تورکولوقی ، ترک شناسی) که در آن کتابهای مختلفی به زبان ترکی ، منجمله ترکی آذربایجان و فارسی نگاهداری می شود دسترس پیدا کردم و از مطالب و شیوه کار آنها نیز در این چاپ بهره برداری کرده ام.

در این چاپ ، از اشعار شعرای مختلف آذربایجان استفاده شده که اسامی آنها در بخشهای مختلف همین کتاب ، در کنار قطعه شعرشان درج شده است ، اشعار بعضی از شعرائی نیز درج شده که کتاب آنها در دسترس من نبوده ، ولی آنها را از کتابهای آقای دکتر هیئت بنام « آذربایجان ادبیات تاریخینه بیر باخیش » [در دو جلد] و یا از کتاب آقای یحی شیدا بنام « ادبیات اوجاغی » ، رونویسی و به اسم خود شعرا درج کرده ام ؛ درج این اشعار ، بمنظور قدردانی از خدمات آنان برای فرهنگ مردم و همچنین برای بهره برداری از آنها بعنوان اثر تاریخی ، همچنین برای متنوع کردن مطالب و همانا برای نشان دادن صحت مطالب و ... در نظر گرفته شده است.

در تنظیم این کتاب (چاپ سوم) ، از شیوه کار و مطالب کتابهای گرامری زیر نیز استفاده شده است :

« معاصر ادبی آذری دیلی » از دکتر زهتابی ، « مبانی دستور زبان آذربایجان » [در دو جلد] از دکتر محمد علی فرزانه ، « آنا دیلی » ، از ابراهیم رف رف ، کتاب « گرامی قاسم حسن اف - کامیل علیوف فریدون جلیل اف » و کتاب دستوری لهجه ترکی استانبولی از آقای دکتر محمت هئتیقیرمان بنام « تورکجه دیل بیلگی سی در سال دو هزار ».

در آماده کردن چاپ اول این کتاب ، دوستان عزیز منجمله آقای دکتر عباد میرزا اوف ، و ... به من یاری رسانده اند. بدین وسیله از علاقه و زحمات آنان و سایر دوستان عزیز قدر دانی کرده و با صمیم قلب تشکر می کنم .

(۱) در چاپ خارج ، اشتباه از خود من بود ؛ این اشتباه را قبل از چاپ تهران تلفنی با مسئول چاپ در میان گذاشتم و خواهش کردم که آن را اصلاح کند ؛ ولی وی نیز در چاپ کتاب آن را فراموش کرده بود .

۳) در رابطه با ریشه زبان ترکی :

a) ریشه اولیه زبان ترکی :

زبان ترکی، زبان منشعب از زبانهای « آلتای و اورالی » می باشد. مهمترین زبانهایی که اساس و ریشه اولیه آنها را به زبانهای « آلتای و اورالی » نسبت می دهند به شکل زیر می باشند :

زبانهای زنده و رسمی در آسیا :	زبانهای زنده و رسمی در اروپا :
زبان ژاپنی	زبان فنلاندی
زبان مغولی	زبان مجاری
زبان کره یی	زبان فین شرقی
زبان منچوری	زبانهای وُلکائی
زبانهای مختلف ترکی	زبان اسلندی

– توجه شود که بعضی از زبانهای اسکموئی در آسیا و زبانهای سرخ پوستان قاره آمریکا نیز جزء گروه مذکور شمرده می شوند.

b) زبان ترکی به لهجه های مختلف تقسیم می شود. بخشی از لهجه های آن به شکل زیر می باشند :

ترکی ترکیه (استانبولی)	ترکی تاتاری	ترکی آلتائی	ترکی کاپارتائی
ترکی آذربایجانی	ترکی قیرقیزی	ترکی بالکانی	ترکی یاقوتی
ترکی ازبکی	ترکی باشقورتی	ترکی ملداوی	ترکی اوغور شرقی
ترکی ترکمنی	ترکی قارا کالی	ترکی هاکازی	ترکی جوواشی
ترکی اوغوری	ترکی تاوائی	ترکی قاراچائی	ترکی قبرسی
ترکی قازاقی	ترکی داغیستانی	ترکی تاوائی	ترکی نوقائی

بخش اول مسائل مختلف در رابطه با الفباء :

(۱) توضیحات :

در این کتاب ، همراه الفبای عربی از الفبای لاتین نیز استفاده شده است ، زیرا الفبای عربی که الفبای ترکی نیز از آن گرفته شده است ، نه تنها برای توضیح و صرف افعال زبان ترکی نارسا بوده ، بلکه برای نوشتن و خواندن صحیح و آموزش سریع آن مشکلاتی نیز بیار آورده است؛ چرا که بعضی از حروف عربی و بویژه حروف صدادار آن با حروف زبان ترکی همخوانی و هموائی نداشته است. حروف صدادار در زبان ترکی آذربایجان نه (۹) عدد می باشد که آنها تقریباً نزدیک به چهل در صد ساختمان و یا ترکیب کلمات و پسوند آنها را تشکیل می دهند که نوشتن و خواندن آنها با خط عربی، بسیار مشکل می باشد. مثال :

برای فهماندن حرف صدادار « ا » ، آن را در اول کلمه به شکل « ا ، اء ، عء » و در آخر کلمه به شکل « ئ ، ه ، ه » می نویسند .

چهار حرف صدادار « ö, ü, u, o » ، با الفبای عربی به شکل « او ، او ، و ، و ، او ، ئو » مورد استفاده قرار گرفته شده که اصوات هیچ کدامی آنها با اصوات و آوهای حروف زبان ترکی هماهنگی و هم آوائی کامل نداشته است.

علاوه بر مطالب مذکور، زبان عربی حروفی دارد که آنها مورد استفاده ترک زبانها نمی تواند قرار گیرند : الفبای عربی چهار حرف « ز ، ذ ، ض ، ظ » دارد که همه آنها در زبان ترکی به شکل حرف « z » تلفظ می شوند و حروف « ذ ، ض ، ظ » تنها در کلمات عربی و فارسی که داخل زبان ترکی شده اند مورد استفاده قرار می گیرند .

– بنظر می رسد ، استفاده از الفبای لاتین در کنار الفبای عربی ، کمک زیادی به آموزش سریع و نوشتن صحیح کلمات زبان ترکی می کند .

ترجمه لغت به لغت بعضی از واژه های ترکی به زبان فارسی مفهوم واقعی آنها را نمی رساند، بنابراین در این کتاب از جملات و واژه هائی استفاده می شود که مفهوم مترادف با آنها را بیان می کنند.

۲) حروف و الفباء ترکی آذربایجان :

صداهائی که انسان از دهان و یا گلو خارج می‌کند، در این کتاب « آواها » می‌نامیم. آواهایی که برای رساندن مقصودی در ترکیب کلمه بکار گرفته می‌شوند، حروف می‌گوئیم. حروفی که بوسیله علائم مختلف نوشته و یا خوانده می‌شوند، الفباء می‌نامیم. حروفی که در زبان ادبی ترکی آذربایجان به شکل « الفبا » در آمده اند ۳۲ عدد می‌باشند که با خط عربی و لاتین به شرح زیر نوشته و در ترکیب کلمه بکار گرفته می‌شوند :

الفبای لاتین	الفبای عربی	نحوه بکارگیری الفباء در نوشتن کلمات ترکی
a , A	آ ، ا ، عا ، - عا	آدام adam ، آنا ana ، آعان ، عادت
b , B	ب ، ب	بابا baba ، باجی bacı ، بیبی bibi ، آدب
c , C	ج ، ج	آج ac ، جوجه cücə ، جاواب cavab
ç , Ç	چ ، چ	چیچک çiçək ، چالماق çalmaq ، قوچ
d , D	د ، د	دده dədə ، داداش dadaş ، میداد (مداد)
ə , Ə	آ ، ه ، ه ، ع ، -	آل əl ، حمید Həmid ، ننه nənə ، عباس
e , E	ا ، ئ ، ا ، - ، ع ، ئ	عباد Ebad ، ائشیت eşit ، اطاعت [ايطاعت]
f , F	ف ، ف	فال fal ، فَلَکْ fələk ، فَحْلَه fəhlə ، عَلف
g , G	گ ، گ	گل gəl ، گت get ، گول gü , گؤل göl
q , Q	ق ، ق	قارداش qardaş ، قهوه qəhvə ، آلاق alaq
h , H	ه ، ه ، ه ، ح ، ح	حسن Həsən ، همیشه həmişə ، آهر əhər
ğ , Ğ	غ ، غ	غونچا ğonça ، آغیز ağız ، بوغاز boğaz
ı , I	ای ، ی ، ی ، ی	ایلدیریم ıldırım ، ایشیقلیق işıqlıq ، دابی
i , İ	ای ، ی ، ی ، ی	ایش iş ، ایکی iki ، دیش diş ، دَمیر dəmir

الفبای لاتین	الفبای عربی	بکارگیری الفباء در نوشتن کلمات ترکی
j , J	ژ ، ژ	japon ژاپن ، jest ژست ، jurqul ژوقول
k , K	ك ، ك	kərəm کرم ، kal کال ، babək بابک
l , L	ل ، ل	lalə لاله ، lal لال ، lap لاپ ، قال
m , M	م ، م	mama ماما ، dəmir دَمیر ، kərim کَریم
n , N	ن ، ن	nənə ننه ، nar نار ، nəxcəvan نَخجوان
o , O	اؤ ، اُ ، عُ ، وُ ، ۋ	on اون ، onman عثمان ، اُکتبیر ، دُولماق ، سُون
ö , Ö	اؤ ، وُ ، اُ ، عُ ، ۋ	ölkə اولکه ، öpmək اؤپمک ، بؤلْمک ، عُمر
p , P	پ ، پ	pəncərə پنجره ، parça پارچا ، top توپ
r , R	ر ، ر	reyhan رْیحان ، araz آراز ، əhər اهر
s , S	ث ، ص ، ص ، س ، س	səlcüq سَلجوق ، səbr صَبْر ، sabah صاباح ، ثواب
ş , Ş	ش ، ش	şənlük شَنْلیک ، şəhər شَهْر ، daş داش
t , T	ت ، ت ، ط	tarix تاریخ ، tatar تاتار ، otaq اُطاق ، تات
u , U	اؤ ، وُ	uşaq اوشاق ، doğru دُوغرو ، ulduz اُولدوز
ü , Ü	او ، او ، و	ürək اورک ، düşünmək دوشونمک ، دؤزْمک
v , V	و ، و	vəli وْلی ، ev ائو ، vurmaq وُرماق
y , Y	ی ، یی ، ی	yalqız یالقیز ، yaylıq یایلیق ، yay یای
x , X	خ ، خ	yaxşı یاخشی ، xəbər خبیر ، xəmir خمیر ، تُوخ
z , Z	ظ ، ض ، ض ، ذ ، ز	zəmir ضَمیر ، zat ذات ، Zöhrə زهره ، zəfər ظَفَر

– به شعری از نسیمی که باورهای مذهبی خود را، به نام سی دو حرف بیان کرده است، توجه کنید:

من اوتوز ایکی حروفم لم یزل یۆخدور اورتاغیم نه مثلیم نه بدل

۳) شیوه بیان حروفِ ترکی آذربایجان:

حروف ، صدا و یا آواهائی هستند که بوسیله عملکرد ویژه ماهیچه های ریه ، گلو ، دهان ، زبان ، لبها و... با هوای تنفس شده بوجود می آیند ؛ با این مفهوم که ماهیچه های ارگانهای مذکور با عملکردهای خود فشار هوا را تغییر می دهد و تغییرات به شکل امواج صوتی در هوای اطراف به حرکت در می آیند و به پرده گوش برخورد می کنند و به همین منوال اطلاعات لازمه به مغز می رسند و با تجزیه و تحلیل آنها شناخته و باصطلاح کلمات بیان شده ، شنیده و فهمیده می شوند.

هرحرفی با شیوه خاصی بوسیله ماهیچه های ارگانهای مختلف دهان بیان می شوند. با وجودی که شیوه بیان حروف ، موضوع فنتیکی زبان می باشد و تا حدودی با دستور زبان که مسئله این کتاب است فرق دارد، اما بخاطر ویژه گی های زبان ترکی که در آن هماهنگی حروف صدا دار مسئله مهمی می باشد، در نتیجه آشنائی با شیوه بیان کلمات هرچند هم که کوتاه باشد ، کمک زیادی به توضیح و یادگیری مسائل دستور زبان و اصول بکارگیری هماهنگی حروف صدا دار آن می کند ، به همین دلیل قبل از آغاز مسئله دستوری لازم است که هر چند به شکل خلاصه ، توضیحاتی در رابطه با شیوه بیان حروف داده شود.

a) عملکرد مشترك ارگانهای دهان در بیان حروف بی صدا :

حروف بی صدا ، در زبان ترکی آذربایجان ۲۳ عدد هستند که با ویژه گی های زیر بیان می شوند :

- در بیان حروف بی صدا ، دهان بنسبت حروف صدا دار کمتر باز می شود ، بطوری که دندانهای بالائی و پائینی حداکثر تا يك سانتی متر از هم فاصله می گیرند.

- « تن » و صدای تک تک حروف بی صدا ، بنسبت حروف صدا دار کوتاه تر می باشد.

- در تکلم حروف بی صدا ، هوای خارج شده از دهان ، بنسبت حروف صدا دار کمتر است.

- در ذکر حروف بی صدا، راه هوای بیرون داده شده، بوسیله بعضی از ارگانهای دهان (گلو، زبان، دانها و لبها) کمی گرفته شده و با باز شدن آنها هوای جمع شده در ریه و یا در دهان، با فشار در لحظه کوتاهی به بیرون داده می شود.

- تن صدای حروف بی صدا خیلی کوتاه می باشد، به همین دلیل نیز آنها بدون حروف صدادار قابل هجی نمی باشند و در نتیجه سیلاب نیز محسوب نمی شوند، چرا که تن صدای حروف بی صدا، بوسیله تن حروف صدادار به بالاو پائین کشیده و سیلاب تشکیل شده وهجی می شود.

b) عملکرد مهم ارگانهای دهان در بیان تك تك حروف بی صدا به شکل زیر می باشد:

حرف « ی ، گ » (g , y) :

در بیان حرف « g , y » ، دهان کمی باز می شود ، انتهای زبان به طرف سقف دهان بالا کشیده و نوک آن گرد می شود و مختصری نیز از دندانهای جلوی فاصله می گیرد ؛ در عین حال لبها کمی به حالت لبخند در می آیند.

در بیان حرف « ی ، گ » ، جلو هوا بوسیله زبان و سقف دهان گرفته می شود و با باز شدن آنها هوا از میان آنها به طرف لب و دندانهای پائینی و سپس به بیرون هدایت می شود. حرف « گ » ترکی ، هماوا با « گ » فارسی [مثل : « گ » ، گرد و خاك ، گرداب و...] ، « ی » ترکی نیز هماوا با « ی » فارسی [مثل : « ی » ، یا این یا آن ، یاسمین ، یابلیق ، yasamin . yaylıq] می باشد.

حرف خ x :

در بیان حرف « x خ » ، دهان کمی باز می شود ، در همان حال انتهای زبان به سقف دهان می پیوندد ، ولی نوک آن در پائین دهان می ماند ، اما مختصری از دندانهای جلوی فاصله می گیرد و یا به عقب کشیده می شود. در بیان حرف « خ » ، هوا از بین انتهای زبان و دهان بیرون می آید و به سقف دهان ، دندانهای بالائی در جلو دهان و سپس به لب پائینی برخورد می کند و بدین سان به بیرون هدایت می شود. توجه شود که تلفظ « خ » ترکی ، ما

بین حرف « ح ، خ » فارسی می‌باشد ؛ « خ » ترکی بوسیله انتهای دهان و زبان گفته می‌شود ، در صورتی که « خ » فارسی در گلو بیان می‌شود و بدین سان خرخر حرف « خ » در زبان فارسی زیادتر می‌باشد .

حرف ق q ، ك k :

در بیان حرف « q و k » ، دهان کمی باز می‌شود ، لب بالائی و پائینی نیز به شکل لبخند در می‌آید، درعین حال نوک زبان گرد می‌شود و از دندانهای پائینی در جلو دهان فاصله می‌گیرد. در بیان دو حرف « q و k » ، انتهای زبان به طرف سقف دهان و گلو کشیده می‌شود ، بطوری که به انتهای سقف دهان می‌پیوندد ؛ با باز شدن انتهای زبان و سقف دهان هوا به بیرون داده می‌شود و به سقف دهان، به دندانهای بالائی ، به لب پائینی برخورد می‌کند و سپس به بیرون هدایت می‌شود. در بیان حرف « ق » جلو هوا بوسیله انتهای زبان و سقف دهان گرفته می‌شود و با باز شدن آنها ، هوا با فشار به بیرون داده می‌شود.

حرف « ق » ترکی ، با « ق » فارس کمی فرق دارد ، زیرا « ق » فارسی بیشتر به « قاف » عربی نزدیکتر می‌باشد و در گلو گفته می‌شود ، در صورتی که « ق » ترکی عمدتاً با انتهای زبان و سقف دهان بیان می‌شود و نزدیک به حرف « گ » (تقریباً هم‌اوا با « گ » گفت و گو) فارسی می‌باشد. آوای حرف « ك k » در زبان ترکی ، تقریباً هم‌اوا با « ك » فارسی [مثل : کردار ، کرد ، کرم و...] می‌باشد.

حرف ح ، ه ه ، h :

در بیان حرف « ح » دهان کمی باز شده ، انتهای زبان نیز مختصری به طرف بالا و سقف دهان کشیده و راه اخراجی هوا کمی تنگتر می‌شود ، ولی جلو آن بطور کامل سد نمی‌شود. در بیان حرف « ح » ، نوک زبان در پائین دهان می‌ماند ، اما از دندانهای جلوی در پائین دهان کمی فاصله می‌گیرد ، در عین حال هوا از گلو خارج می‌شود و به سقف دهان ، به دندانهای بالائی ، سپس به دندانها و لب پائینی برخورد می‌کند و از بین دو لب که کمی حالت لبخند به بخود می‌گیرند ، به بیرون هدایت می‌شود. در الفبای عربی ، دو شکل (ه ، ح)

موجود است که هر دو آنها در زبان ترکی به يك شکل « h ، e » تلفظ می‌شوند.

حرف غ ğ :

در بیان حرف « غ » ، دهان کمی باز می‌شود ، در عین حال زبان به طرف گلو و سقف دهان کشیده می‌شود ، نوک زبان نیز از دندانهای جلوی در پائین دهان مختصری فاصله می‌گیرد ، در همان حال هوا از گلو خارج می‌شود و به خروسك و به اطراف گلو و انتهای زبان برخورد می‌کند و آنها را می‌لرزاند و سپس به سقف دهان برخورد می‌کند و به بیرون هدایت می‌شود.

حرف ب b ، پ p ، م m :

در بیان حرف « m ، b ، p » ، دهان کمی باز می‌ماند ، ولی لبها کاملاً بسته می‌شوند ، در عین حال نوک زبان در پائین دهان می‌ماند و به دندانهای جلوی در پائین دهان می‌پیوندد ، انتهای آن نیز کمی به طرف بالا و عقب کشیده می‌شود.

در بیان سه حرف مذکور لبها بسته و هوا در دهان جمع می‌شود و با باز شدن آنها با فشار به بیرون داده می‌شود. بیان حرف « م » کمی با دو حرف « ب ، پ » فرق دارد ، زیرا در بیان حرف « م » فشار هوای بیرون داده شده کمتر از حرف « ب ، پ » می‌باشد ؛ در بیان حرف « ب ، پ » جلو هوا کاملاً سد می‌شود ، ولی در بیان حرف « م » کمی هوا از بینی به بیرون داده می‌شود.

تن صدای حرف « م » کمی بم تر (کلفتتر) از « ب ، پ » می‌باشد. حرف « ب ، پ ، م » در زبان ترکی و فارسی تقریباً هم‌اوا تلفظ می‌شوند.

حرف و v ، ف f :

در بیان حرف « f ، v » ، دهان کمی باز می‌شود ، بطوری که دندانها نیم سانتی‌متر از هم فاصله می‌گیرند ، در عین حال زبان در پائین دهان می‌ماند ، ولی نوک آن مقداری به عقب و به سمت گلو کشیده می‌شود. لب بالائی نیز کمی به طرف بالا می‌رود و از

دندانهای بالائی در جلو دهان فاصله می‌گیرد. لب پائینی نیز به طرف بالا کشیده می‌شود، بطوری که آن به پائین دندانهای بالائی در جلو دهان می‌پیوندد و بدین سان جلو هوا کمی گرفته می‌شود، در عین حال با باز شدن لب پائینی و دندانهای بالائی هوای جمع شده در دهان به بیرون داده می‌شود.

حرف د d ، ل l ، ن n ، ت t :

در بیان حرف « t ، n ، l ، d »، دهان کمی باز شده، زبان از روی دندانهای پائینی در جلو دهان به بالا کشیده می‌شود و به بین سقف دهان و انتهای دندانهای بالائی در جلو می‌پیوندد، لبها نیز به شکل لبخند از هم فاصله می‌گیرند و با باز شدن سقف دهان و نوک زبان هوا به بیرون داده می‌شود. در بیان حرف « ل ، ن » کمی هوا از دو طرف زبان و مقداری نیز از بینی به بیرون داده می‌شود. « تن » صدای حرف « ن » تا حدودی « بم تر » از حرف « د ، ل ، م » می‌باشد. در بیان حرف « د » و « ت » جلو هوا بوسیله زبان و سقف دهان کاملاً سد می‌شود و با باز شدن آنها هوا در يك لحظه کوتاهی به بیرون داده می‌شود. در بیان حرف « ل » و « ن » جلو هوا کاملاً سد نمی‌شود. در بیان حرف « ل » نیز نوک زبان به ما بین سقف دهان و انتهای دندانهای بالائی در جلو می‌پیوندد.

حرف ر r :

در بیان حرف « r »، دهان کمی باز می‌شود، بطوری که دندانها تا نیم سانتی متر از هم فاصله می‌گیرند، در عین حال نوک زبان به سقف دهان می‌پیوندد و هوا از گلو خارج شده، با فشار به طرف بیرون داده می‌شود، بطوری که نوک زبان را به حالت لرزه (رر) تکان می‌دهد و بدین سان چند بار با سقف دهان برخورد می‌کند. حرف « ر » در مواردی نیز به شکل ضعیف بکار گرفته می‌شود، بطوری که حرف « ر » اصلاً شنیده نمی‌شود. برای مثال کلمه « بیر » (يك) را در نظر بگیریم که در مواردی به شکل « بی » (مثل: بی‌دنه) بکار گرفته می‌شود.

حرف س s ، ز z :

در بیان حرف «س s ، ز z» ، دهان کمی باز می‌شود ، بطوری که دندانها تا نیم سانتی متر از هم فاصله می‌گیرند ؛ طرف میانه زبان به طرف میانه سقف دهان و به نزدیک دندانهای بالائی در جلو کشیده می‌شود ، در عین حال هوا از گلو خارج می‌شود ، از بین زبان و سقف دهان می‌گذرد و به دندانهای بالائی به دندانها و لب پائینی برخورد می‌کند و سپس به بیرون هدایت می‌شود. حرف «س» عمدتاً با طرف میانه زبان و حرف «ز» با طرف جلو و نوک زبان (بدون اینکه جلو هوا کاملاً سد شود.) گفته می‌شود. تن صدای حرف «س ، ز» کمی طولانی تر از سایر حروف بی صدا می‌باشد.

در بیان حرف «ز» فشار هوا بیشتر از حرف «س» می‌باشد . کلماتی که از زبان عربی وارد زبان ترکی شده اند ، حرف «z» به شکل «ذ ، ض ، ظ» نیز نوشته می‌شود ، ولی همه آنها در زبان ترکی به شکل «ز» تلفظ می‌شود. حرف «s» نیز با الفبای عربی به سه فرم «س ، ث ، ص» نوشته می‌شود ، اما آنها در زبان ترکی هم‌اوا با حرف «س» تلفظ می‌شوند. حرف «س» و «ز» در زبان فارسی و ترکی تقریباً هم صدا تلفظ می‌شوند.

حرف ج c ، چ ç :

در بیان حرف «ج ، چ» ، دهان خیلی کم باز می‌شود ، در عین حال لب بالائی مختصری به طرف بالا کشیده می‌شود و لبها به حالت نیم دایره در می‌آیند و همانا طرف جلو و میانه زبان بطرف بالا کشیده می‌شود و به جلو سقف دهان و انتهای دندانهای بالائی در جلو دهان می‌پیوندد و با باز شدن آنها هوا به بیرون داده می‌شود ، سپس به دندانهای بالائی ، به لب پائینی برخورد می‌کند و به بیرون هدایت می‌شود.

در زبان ترکی تلفظ دو حرف «ج ، چ» با زبان فارسی کاملاً فرق دارد ؛ زیرا در بیان «ج ، چ» فارسی ، لبها بطرف بیرون و به شکل نیم دایره در می‌آیند ؛ در بیان «ج ، چ» ترکی لب بالائی کمی به طرف بالا ، به بیرون کشیده می‌شود و بدین سان لبها مختصری حالت لبخند بخود می‌گیرند. تن صدای «ج» و «چ» در زبان فارسی پائینتر]

کلفتتر [از تن صدای « ج ، چ » ترکی بیان و شنیده می‌شود.

حرف ژ ، ش ، § :

در بیان حرف « ژ ، ش » ، دهان کمی باز و لبها از هم جدا می‌شوند ، در همان حال نیز لب بالائی به طرف بالا و به بیرون کشیده می‌شود ، در عین حال زبان مختصری به حالت نیمه دایره در می‌آید و به طرف درونی دهان کشیده می‌شود و کمی نیز از دندانهای جلوی فاصله می‌گیرد ؛ طرف راست و چپ آن نیز با سقف دهان برخورد می‌کند ؛ بدین سان هوا از بین و میانه زبان و سقف دهان به بیرون داده می‌شود و به دندانهای بالائی ، سپس به دندانها و لب پائینی برخورد می‌کند و بعداً به خارج از دهان هدایت می‌شود. صدای حرف « ش » ، بوسیله میانه زبان و سقف دهان ، ولی حرف « ژ » با طرف جلوی زبان و سقف دهان بیان می‌شود ؛ تن صدای « ش » نیز کمی کشیده تر می‌باشد .

حرف ی - y :

در بیان حرف « ی » ، لبها به حالت نیمه لبخند از هم جدا می‌شوند ، بطوری که دندانها نیم سانتی متر از هم فاصله می‌گیرند ، در عین حال زبان کمی گرد می‌شود و از دندانهای پائینی در جلو دهان فاصله می‌گیرد و به طرف میانه سقف دهان کشیده می‌شود و بدین سان راه هوا را کمی سد می‌کند. در بیان حرف « y » هوا از گلو خارج می‌شود ، به میانه سقف دهان ، به انتهای سقف دهان برخورد می‌کند ، از میان آنها می‌گذرد و به انتهای دندانهای بالائی ، به لب پائینی برخورد می‌کند و سپس به بیرون هدایت می‌شود.

(c) نحوه بیان حروف بی‌صدا را می‌توان به گروه بندی زیر نیز تجزیه کرد:

(a) در بیان حرف « ب b ، پ p ، ج c ، چ چ ، د d ، ک k ، گ g ، ق q ، ت t » ، جلو هوا بوسیله ارگانهای مختلف دهان ، لبها و .. کاملاً گرفته می‌شود و با باز شدن آنها ، هوا در لحظه کوتاهی به بیرون داده می‌شود.

(b) در بیان حرف « ح h ، ه h ، س s ، ش § ، ژ j ، ز z ، ی - y ، خ x ، غ ğ ، ف f ،

ر ، ل ، ا ، « ، جلو هوای بیرون داده شده به طور کامل (همانند گروه يك) گرفته نمی‌شود ، به همین دلیل نیز صدای این حروف ، به نسبت سایر حروف بی‌صدا ، کشیده تر می‌باشد ؛ اما صدای هر دو گروه مذکور به نسبت تن صدای حروف صدادار کوتاه تر می‌باشد.

در بیان دو حرف « م ، ن » ، کمی هوا از بینی نیز خارج می‌شود ؛ با این تفاوت که در بیان حرف « ن » ، لبها باز می‌ماند ، اما در بیان حرف « م » لبها بسته می‌شوند. در بیان چهار حرف « ل ، ژ ، ز ، ی » ، هوا همزمان از دهان و بینی به بیرون داده می‌شود. حرف « ك ، گ ، ق » با انتهای زبان و دهان گفته می‌شود. حرف « خ ، غ » بیشتر با انتهای زبان و دهان و کمی نیز با گلو ساخته می‌شود. در بیان حرف « ب ، پ ، م » لبها بسته و سپس باز شده و هوا به بیرون داده می‌شود. حرف « ج ، چ ، د ، س ، ش ، ز ، ژ ، ل » با طرف جلو زبان و سقف دهان بیان می‌شود.

d) عملکرد مشترك ارگانهای دهان در بیان حروف صدادار :

در بیان حروف صدادار ، دهان کمی بیشتر از حروف بی‌صدا باز می‌شود ، بطوری که دندانهای بالائی و پائینی از يك و نیم تا دو و نیم سانتی متر از هم فاصله می‌گیرند. در بیان حروف صدادار ، هوای خارج شده از گلو و دهان به مانع بزرگی برخورد نمی‌کند. صدای حروف صدادار ، طولانی‌تر از حروف بی‌صدا بیان می‌شود.

در گفتن سه حرف « a, e, i » ، لبها کمی به حالت لبخند از هم جدا می‌شوند.

در تکلم چهار حرف « ö, o, ü, u » ، لبها به حالت دایره ای در می‌آیند و به شکل نوک به جلو و بیرون کشیده می‌شوند .

در بیان حروف صدادار هوای بیشتری به نسبت حروف بی‌صدا از دهان خارج می‌شود.

در ذکر حروف صدادار با آهنگ بالائی (a , e , i , ö , ü) ، زبان در پائین دهان می‌ماند ، نوک آن نیز به دندانهای پائینی در جلو می‌پیوندد و طرف میانه آن کمی به طرف بالا کشیده می‌شود و بدین سان راه هوای بیرون داده شده را کمی تنگتر می‌کند.

صدای این حروف به نسبت سایر حروف صدادار نازکتر می‌باشد و به همین دلیل نام آنها حروف صدادار با آهنگ بالائی (صدای نازک) نامیده می‌شوند.

در بیان چهار حرف « a, i, o, u » ، زبان به حالت نیم دایره ای در می‌آید ، کمی نیز به طرف انتهای دهان کشیده می‌شود و همانا نوک آن از دندانهای جلوئی فاصله می‌گیرد.

در بیان چهار حرف « a, i, o, u » ، راه هوا باز تر شده ، در نتیجه « تن » صدای آنها کلفتتر از سایر حروف صدادار شنیده می‌شود ، به همین دلیل نیز اسم آنها را حروف صدادار با آهنگ پائینی (با صدای کلفت) می‌نامیم. صدای حرف « i » به شکل الف ساکن (اُ) بیان می‌شود و آوا و تن صدای آن ، بنسبت سایر حروف صدادار ، کوتاه تر شنیده می‌شود.

e (عملکرد ارگانهای مختلف در بیان تك تك حروف صدادار با آهنگ پائینی :

حرف a (آ ، ل ، عا) :

در بیان حرف « آ a » ، دهان کمی باز می‌شود ، بطوری که دندانهای بالائی و پائینی تا دو نیم سانتی متر از هم فاصله می‌گیرند. در بیان حرف « a » ، زبان بطرف گلو کشیده می‌شود و همانا نوک زبان از دندانهای جلوی در پائین دهان فاصله می‌گیرد ، لبها نیز به حالت نیم دایره ای در می‌آیند ؛ در عین حال هوا از گلو خارج و بدون برخورد به مانع مهمی به طرف بیرون هدایت می‌شود.

حرف ا (ای ، ی ، ی) :

حرف « ا » ، تا حدود زیادی به شکل « الف ساکن » تلفظ می‌شود. در بیان حرف « ا » دهان کمی باز می‌شود ، بطوری که دندانهای جلوی تقریباً تا دو سانتی متر از هم فاصله می‌گیرند ؛ همانا نوک زبان کمی گرد شده ، به طرف عقب و بالا ، به انتهای دهان کشیده می‌شود و از دندانهای جلوی در پائین فاصله می‌گیرد. صدای حرف « ا » با آهنگ پائینی (کلفت) می‌باشد و بوسیله انتهای زبان و سقف دهان گفته می‌شود. تن

صدای حرف « ا » ، به نسبت سایر حروف صدادار کوتاهتر ، ولی مثل صدای « a , o , u » کلفتتر شنیده می شود.

حرف o (اؤ ، اُ ، عُ)

در بیان حرف « o » ، دهان کمی باز می شود ، بطوری که دندانها تا دو نیم سانتی متر از هم فاصله می گیرند ، زبان نیز گرد شده و مختصری به طرف گلو ، به انتهای سقف دهان بطرف بالا کشیده می شود ، در عین حال لبها به شکل دایره ای مثل نوک بطرف بیرون داده می شوند. در بیان حرف « o » ، هوا از گلو خارج می شود و از بین انتهای زبان و از انتهای سقف دهان و سپس از بین دو لب دایره ای مثل نوک شده به بیرون داده می شود

حرف u (او ، عو ، ئو)

در بیان حرف « u » ، دهان کمی باز می شود ، بطوری که دندانها تا دو سانتی متر از هم فاصله می گیرند ، زبان نیز کمی بطرف گلو و سقف دهان عقب کشیده می شود ، همزمان با آن لبها به حالت دایره ای در می آیند و مثل نوک به طرف بیرون کشیده می شوند ؛ در عین حال هوا از گلو خارج و از میان زبان ، سقف دهان و از میان لبها به بیرون داده می شود.

k (عملکرد ارگانهای مختلف در بیان تک تک حروف صدادار با آهنگ بالائی :

حرف e (اِ ، ائ ، عِ ، ـِ) :

در بیان حرف « اِ ، ائ ، عِ ، ـِ » ، دهان کمی باز می شود ؛ بطوری که دندانهای جلوی تقریباً یک و نیم سانتی متر از هم فاصله می گیرند .

در بیان حرف « e » میانه زبان کمی به طرف بالا کشیده می شود ، در صورتی که نوک زبان به دندانهای جلوی در پائین می پیوندد ؛ لبها نیز به شکل نیمه لبخند از هم جدا می شوند ، در عین حال هوا از گلو به بیرون داده می شود ، به سقف دهان ، به دندانهای بالائی در جلو دهان برخورد می کند و سپس به بیرون هدایت می شود. حرف « e » بیشتر با میانه زبان و سقف دهان بیان می شود .

حرف Ө (ا ، ع ، ے) :

در بیان حرف « ا ، ے ، Ө » ، دهان کمی باز می‌شود ، بطوری که دندانهای بالائی و پائینی تا دو سانتی متر از هم فاصله می‌گیرند ، در عین حال نوک زبان نیز به دندانهای جلوی در پائین دهان می‌پیوندد و میانه زبان نیز مختصری به طرف بالا کشیده می‌شود ؛ لبها نیز به حالت لبخند در می‌آیند و از هم جدا می‌شوند.

در بیان حرف « Ө » هوا از گلو خارج می‌شود ، به میانه سقف دهان ، به دندانهای بالائی ، بعداً به دندانها و لب پائینی برخورد می‌کند و سپس به بیرون هدایت می‌شود.

حرف ۀ (اؤ ، عُ ، أُ ، ُ) :

در بیان حرف « ۀ » ، دهان کمی باز می‌شود ، بطوری که دندانهای بالائی و پائینی تا دو سانتی متر از هم فاصله می‌گیرند ، در ضمن زبان در پائین دهان می‌ماند ، ولی نوک آن به دندانهای جلوی در پائین دهان می‌پیوندد ، در همان حال لبها نیز به حالت نیم دایره ای در می‌آیند و مثل نوک به طرف بیرون کشیده می‌شوند.

در بیان حرف « ۀ » ، میانه زبان به طرف بالا کشیده و هوا از ریه بیرون داده می‌شود و از گلو خارج و از میان انتهای زبان ، سقف دهان می‌گذرد و از بین لبهای نیم دایره ای که مثل نوک به بیرون داده می‌شوند به خارج دهان هدایت می‌شود.

حرف ӯ (او ، أُ ، ُ) :

در بیان حرف « ӯ » ، دهان کمی باز می‌شود ، بطوری که دندانهای جلوی يك تا دو سانتی متر از هم فاصله می‌گیرند ، در عین حال لبها به حالت دایره ای در آمده و مثل نوک به طرف بیرون داده می‌شوند ؛ همانا طرف میانه زبان ، بطرف بالا کشیده می‌شود ، در صورتی که نوک زبان به دندانهای پائینی در جلو می‌پیوندد و هوا از میان انتهای زبان و سقف دهان می‌گذرد و سپس از میان لبها به بیرون هدایت می‌شود.

حرف ا (ای ، ی ، ِ) :

در بیان حرف « ا ، ی ، ِ » ، دهان کمی باز می‌شود ، بطوری که دندانهای جلوی تقریباً نیم تا

يك سانتی متر از هم فاصله می گیرند ؛ در عین حال لبها کمی باز می شوند ؛ نوک زبان نیز به دندانهای پائینی در جلو می پیوندد ، در همان حال میانه و انتهای زبان به طرف بالا کشیده می شود ، هوا از میان زبان و سقف دهان به طرف بیرون هدایت می شود. حرف « ای » با خط لاتین در بالا يك نقطه (i) همراه دارد ، این حرف در زبان ترکی هم آوا با « ای » ایران تلفظ می شود.

(m) در رابطه با سه حرف « i, l, y » به مطالب زیر نیز توجه کنید :

از اینکه سه حرف « i, l, y » ، با خط عربی با علامت « ی » نوشته شده اند ، چشم و گوش نیز بعنوان يك حرف به آن عادت کرده است ، نتیجتاً در وحله اول چنین بنظر می رسد که آنها تفاوت چندانی با هم ندارند ، ولی هر سه حرف مذکور در زبان ترکی آواهای متفاوتی دارند و هر کدام آنها با شیوه مشخصی بیان ویا در ترکیب کلمه بکار گرفته می شود. مثال : در بیان حرف « y » دندانها حد اکثر تا نیم سانتی متر از هم فاصله می گیرند ، اما در بیان حرف « i » دندانها از نیم تا يك سانتی متر از هم فاصله می گیرند ، در صورتی که در بیان حرف « l » دندانها يك و نیم تا دو سانتی متر باز می شوند . در بیان حرف « y » انتهای زبان به عقب کشیده می شود ؛ جلو آن نیز از دندانهای جلوی تا يك و نیم سانتی متر فاصله می گیرد ، انتهای زبان به بالا کشیده می شود ، به سقف دهان می پیوند و بدین سان جلو هوا گرفته می شود. در صورتی که در بیان حرف « i » زبان به دندانهای پائینی در جلو دهان می پیوندد و انتهای آن کمی بالا کشیده می شود و راه هوای بیرون داده شده را کمی تنگتر می سازد. اما در بیان حرف « l » زبان به عقب و کمی به بالا کشیده می شود ، از دندانهای پائینی در جلو دهان تا دو سانتی متر فاصله می گیرد و راه هوا نیز کاملاً باز می ماند.

حرف « y » ، حرف بی صدائی است که صدای آن به شکل ساکن بیان می شود. حرف « i » ، حرف صدادار و صدای آن کشیده و کمی نیز نازک شنیده می شود. حرف « l » ، صدای کشیده و کلفت دارد. توجه شود که حرف « y » در زبان فارسی نیز موجود است که با خط عربی به شکل « ی » و یا « یا » نوشته می شود. حرف « i » نیز به شکل « ایران » بیان می شود. اما حرف « l » در زبان فارسی موجود نیست.

۳) اسامی الفباء و چگونگی نامیدن آنها:

علامتی که آوا و حروف را در خود منعکس کند ، الفباء می گوئیم ؛ بعبارت دیگر علائمی که حروف بوسیله آنها نوشته و خوانده می شوند ، « الفباء » می نامیم .
 « الفباء » در زبان ترکی « آلفابت al,fa,bet » (آل - فا - بت) نیز نامیده می شوند .
 حروفی که بوسیله الفباء (آلفابت) نوشته و خوانده می شوند ، هر کدامی آنها با اسم خاصی معرفی شده و نوشته و یا خوانده می شوند :

a) اسامی الفبای حروف بی صدا :

حروف بی صدا ، در زبان ترکی آذربایجان ، تا چند دهساله گذشته به شکل « ا ، ب ، پ و ... » نوشته شده ، ولی در مکاتب با نام عربی آنها ، به شکل « الف ، جیم ، لام ، میم و ... » خوانده و یا معرفی می شده اند ، ولی امروزه با نامهای زیر معرفی ، نوشته و خوانده می شوند :

de	دِ	xe	خِ	Çe	چِ	Ce	جِ	pe	پِ	be	بِ
me	مِ	le	لِ	je	ژِ	ge	گِ	ke	کِ	fe	فِ
ve	وِ	ye	یِ	ğe	غِ	qe	قِ	şe	شِ	ne	نِ
		se	سِ	re	رِ	ze	زِ	he	ه + حِ	te	تِ

(!) اولین اثر تاریخی مردم ترک زبان که به شکل شعر داستان نوشته شده و به فرم کتاب در آمده ، کتاب « دده قورقوت » است. از نوشته دکتر زهتابی چنین فهمیده می شود که این کتاب احتمالاً از سده های اول حاکمت اسلام در آذربایجان بجا مانده است. آن کتاب با علائم مختلف عربی نوشته شده که همانند زبان کنونی آذربایجان با ۳۲ حرف می باشد ، توجه شود که در منطقه خاور میانه تنها زبان ترکی آذربایجان ۳۲ حرف دارد. زبان عربی، بیشتر از ۳۲ حرف و زبان فارسی کمتر (زیرا: ص ، س ، ث و .. حرف محسوب می شوند.) و زبان ترکیه استانبولی ۲۹ حرف دارد. نسیمی در شعری همراه بیان باورهای مذهبی خود ، به وجود سی و دو» حرف زبان آذربایجان نیز اشاره کرده است :
 من اوتوز ایکی حروفم لم یزل یؤخدور اورتاغیم نه مثلیم نه بدل

– در موارد کمی، بعضی از حروف مذکور به شکل «آ، ای، کا، وی vi» و یا «ا» همانند حروف زبانهای اروپائی و یابه شکل عربی مثل «الف، جیم، دال» خوانده می‌شود.

b حروف صدادار با خط لاتین به شکل ساده، یعنی به شکل اصلی خود نوشته می‌شوند، در صورتی که با خط عربی با علائم مختلف بکار گرفته می‌شوند:

a,o,e,ə	u	ü	o	ö	ı	i	e	ə	a
اَ عا	اُ وُ	اُو و	اُ اَو	اُ اَو	ای یی	ای یی	اِ اِ عِ	اَ عَ	اَ عا

c اگر در بیان کلمه ای، حرفی از آن شنیده و یا فهمیده نشود، برای فهماندن آن حرف، کلمه ای گفته می‌شود که اولین حرف آن، حرفی باشد که بدرستی فهمیده نمی‌شود. مثال:

سن «ی» حرفینی بؤیوک یاز! یازدین می؟

بلی، من «ب» حرفینی، بؤیوک یازدیم.

یوخ یوخ، سن باشا دوشمه دین!

من دئمه دیم، «ب» حرفینی بؤیوک یاز. من دئدیم، «ی» حرفینی بؤیوک یاز.

منیم دئدییم سوز، «ی» حرفی دیر؛ یحی کیمی (کییی) یازیلان، بیر «ی» دیر!

یای کیمی یازیلان بیر «ی»، یاشار کیمی یازیلان بیر «ی»...

۵) ویژه گی های الفبای عربی در زبان ترکی آذربایجان:

در زبان ادبی ترکی آذربایجان، ۳۲ الفباء موجود است که با خط عربی، ۱۸ عدد آنها به یک شکل درشت و یک فرم کوچک نوشته می‌شوند، در صورتی که ۱۴ عدد آنها با علائم مختلف و یا به اشکال گوناگون نوشته می‌شوند:

a) الفبائی کہ با خط عربی به يك شكل درشت و به يك فرم كوچك نوشته می‌شوند ،
۱۸ عدد به شرح زیر می‌باشند :

b ب	p پ	c ج	ç چ	x خ	d د
f ف	k ك	g گ	ğ غ	l ل	m م
n ن	ş ش	q ق	y ی	v و	

- در رابطه با خواندن و نوشتن حروف مذکور به مطالب زیر توجه کنید :
- حرف « و » ، در خط عربی ، يك حرف بی‌صدا محسوب می‌شود ، اما همراه علائم دیگر ، بجای حرف صدادار (a, ə, ü, ö, u, o) نیز بکار گرفته می‌شود. مثال :
- سوال ، مؤسس ، اوزمك ، دؤزمك ، دؤنماق و...
- اگر حرف بی‌صدا ، در آخر سیلاب و یا در آخر کلمه بکار گرفته شود ، ساکن تلفظ می‌شود. مثال :
- گلمك gəlmək ، قارداش qardaş ، گول güllü و...
- اگر در ترکیب کلمه ای ، دو حرف بی‌صدا در کنار هم قرار گیرد ، در بیان و هجی از هم جدا می‌شوند. مثال:
- قار-داش ، یؤل-داش ، تر-بیز و...
- در زبان ترکی ، دو حرف بی‌صدا در يك کلمه در کنار هم خیلی کم بکار گرفته می‌شوند. ولی چند کلمه ای هست که در ترکیب آنها دو حرف بی‌صدا در کنار هم قرار می‌گیرند که هر دو آنها ساکن بیان و در يك سیلاب بکار گرفته می‌شوند :
- تورك türk ، یورد yurd (یورت) ، دورت dört ، بورك börk ، قورت qurt و...

b) الفبائی که با خط عربی با چند علامت نوشته می‌شوند:

حروفی که با خط عربی به چند فرم و یا با چند علامت نوشته می‌شوند ، ۱۳ عدد هست که ۹ عدد آنها صدادار و ۵ عدد آنها بی‌صدا می‌باشد :

در زبان ترکی ۹ حرف صدادار (a, ə, i, ö, ü, u, o, ı, u) موجود است ، که همه آنها با

خط عربی به چند فرم و با چند علامت نوشته می‌شود :

حرف « a » با خط عربی به پنج فرم زیر نوشته می‌شود :

آ ، عا ، ل ، ی ، وا

علائم مذکور ، در زبان عربی به فرمهای مختلف ، اما در زبان ترکی هم‌اوا با حرف

« آ ، a » تلفظ و به شکل زیر در نوشتن کلمات بکار گرفته می‌شوند. مثال :

آدم adam ، آما alma ، عاشیق aşıq ، عادل (عادیل) adel (adil) ، معامله məamele ،

بابا baba ، مصطفی Mostəfa (Mustafa) ، یحی Yəhya (Yahya) ، سؤال süal ... و ...

حرف « ə » ، با خط عربی به شش فرم زیر نوشته می‌شود :

ا ، ه ، ع ، ع ، اَع ، اَع ، ا (الف با همزه)

شش علامت ذکر شده در زبان عربی به فرمهای مختلف ، ولی در زبان ترکی هم‌اوا با

حرف « ا ، ə » تلفظ شده و به شرح زیر در نوشتن کلمات بکار گرفته می‌شوند. مثال :

اکبر Əkbər ، اَلْک ələk ، دده dədə ، ننه nənə ، عباس Əbas (Abas) ،

علاج əlac ، معالجه məalecə (malicə) ، اعمال əmal ، مَن ، سَن و ...

علامت الف با همزه (ا) ، در زبان ترکی هم‌اوا با حرف صدادار (آ) خوانده و یا تلفظ

می‌شود. مثال : مأمور məmur ، تأمین təmin ، مایوس məyus ... و ...

حرف « e » ، با خط عربی به شش فرم زیر نوشته می‌شود :

ا ، ائ ، ئ ، ع ، ع ، اَع ، اَع (حرکه)

علائم فوق ، در نوشتن کلمات به شکل زیر بکار گرفته می‌شوند. مثال :

اشاره (اشاره) + مصر (میصیر) ، شکایت (شیکایت) + ائتمک ، یئمک yemək +

دئ de + اعتماد ، « عباد » (عیباده) + تهرآن ... و ...

حرف « i » با خط عربی به ۳ شکل زیر نوشته می‌شود :

ای ، ی ، ی ، ی (ی)

توجه : علائم مذکور ، در زبان ترکی هموا با « ای » ، « ایران » و یا « ی » ، « پیران » تلفظ شده و در نوشتن کلمات نیز به شرح زیر بکار گرفته می شود. مثال :

ایشله مک işləmək ، دیشله مک dişləmək ، ائشیتمک eşitmək ، دئدی dedi ، یددی yedi ، گلیر ، دئیر ، و...

حرف « ا » با خط عربی به ۳ شکل زیر نوشته می شود :

ای ، ی ، یی ، ی

علامت « — » ، بر روی حرف « ای » و یا « ی » نهاده می شود ، هموا با حرف « ا » تلفظ و به شرح زیر در ترکیب کلمات بکار گرفته می شود. مثال :

ایلخیچی ilxıçı ، ایلخی چیلیق ilxıçılıq ، ییخیلماق yixılmaq ، ییخماق yixmaq ، آلی alı ، آلدی aldı ، دایی dayı (دائی) ، آیی ayı ، آیلماق ayılmaq ، یاخشی yaxşı و...
توجه : علامت « ی ، ی » ، با خط عربی بجای سه حرف « y , i , l » ، به اشکال زیر بکار گرفته می شود. مثال : (به صفحه نیز توجه شود)

— « ی » بجای حرف « y ». مثال : یای yay ، تایی tay ، قایا qaya و...

— « ی » بجای حرف « l ». مثال : ایشیق ışıq ، قیزیل qızıl ، قیریر qırır و...

— « ی » بجای حرف « i ». مثال : ایچیر içir ، بیچیر biçir ، تیکیر tikir و...

حرف « و » همراه الف و علائم مختلف دیگر بجای حرف « o, ö, ü, u, y » بکار گرفته می شود :

(a) حرف « و » همراه حرکت بجای حرف بی صدای « v » به شکل زیر بکار گرفته می شود :
 حسن و حسین . Həsən və Hüsen ، من و سن mən və sən و...

(b) حرف « و » با همزه (و) ، در زبان ترکی به شکل « آ » تلفظ می شود. مثال :
 مؤثر müəser ، مؤسس müəses (moəses) و...

امروزه در موارد زیادی ، علامت حرکت و یا همزه ، بر روی حرف « و » نهاده نشده و به شکل زیر نوشته می شود. مثال : مؤثر ، سوال ، مؤسس ، مولف ، مونث و...

c) حرف « u » : « u » :

حرف « و » ، با سه علامت (و ، ا ، ؤ) به شکل « u » و با دو علامت به شکل « وُ » (وِ) بجای حرف « u » نوشته می شود. مثال :

اُلدُوز ulduz ، اُشاق uşaq ، اُیغور uyğur ، دُورماق durmaq ، سُساماق susamaq ، یُوماق yumaw ، یُیولماق yuyulmaq ، دُورماق durmaq ، وُورماق vurmaq ، ...

d) حرف « و » ، همراه الف و همزه به شکل « او ، و » (ü) نوشته می شود. مثال :

اوشومک üşümək ، دوشمک düşmək ، سوزمک süzmək ...

a) حرف « و » ، پشت سر الف و همراه علامت سکون به شکل « او » و در وسط کلمه با علامت سکون مثل « وُ » بجای « o » (او ، وُ) بکار گرفته می شود. مثال :

اوخوماق oxumaq ، دُولماق dolmaq ، سُولماق solmaq ، یُولماق yolmaq ...

m) چهار حرف « ö , ü , o , u » ، با خط عربی به شکل « او ، اؤ ، عُ ، او ، وُ » نیز نوشته می شوند. مثال :

اُستاد ostad ، اُپمک öpmək ، عُمر Ömər ، عُمان omman ، گُول göl ...

y) حرف « اُ » و « عُ » ، در زبان عربی با شیوه مخصوص عربی به دو شکل و در زبان ترکی هماوا با حرف « o » تلفظ می شود :

اُکتبر oktoabr ، اُغلان oğlam ، عُمان omman ...

علامت « ة » ، در ترکیب کلمات عربی به شکل سکون بکار گرفته می شود. مثال :

ظُلْم ، مضطَفی ، مَحمود ، اَلله ...

حروف بی صدائی که با خط عربی به چند نوع نوشته می شوند :

حروف بی صدا ، در زبان ترکی آذربایجان ، ۲۳ عدد می باشد ، که ۱۸ عدد آنها با خط عربی به یک شکل کوچک و یک فرم درشت و ۵ عدد آنها (h , s , t , y , z) به شرح زیر با فرمهای مختلف زیر نوشته می شوند. مثال :

1) حرف « s » با خط عربی به سه فرم زیر نوشته می‌شود :

س ، ث ، ص

سه علامت فوق ، در زبان عربی به سه فرم مختلف ، ولی در زبان ترکی هماوا با حرف « s » تلفظ می‌شود. مثال :

– سَلام sēlam ، سَحر sēhar ، اَسْمَک asmāk ، سَپِمَک sēpimāk ...

– ثَوَاب sēvab (savab) ، ثَمَر sēmār ، مِثَال (misal) ، اَثَر ..

– صَمَد Sēmād ، صاباح sabah ، مصطفی Mustafa ...

2) حرف « z » با خط عربی به ۴ شکل زیر نوشته می‌شود :

ز ، ذ ، ض ، ظ

چهار علامت مذکور، در زبان عربی به فرمهای مختلف ، اما در زبان ترکی هماوا با حرف « z ، ز » تلفظ می‌شود.

– علائم ذکر شده ، به شکل زیر در نوشتن کلمات بکار گرفته می‌شوند :

عزیز ʔziz ، ذات zat ، ضرورت zēurēt ، ظولوم (zülüm) [ظلم] ، زهره Zohre ...

3) حرف « t » با خط عربی به دو شکل نوشته می‌شود :

ت ، ط

دو علامت مذکور ، در زبان عربی به دو فرم مختلف و لاکن در زبان ترکی هماوا با حرف « t » تلفظ و به شکل زیر در نوشتن کلمات بکار گرفته می‌شوند :

تبریز tābriz ، تهران tehran ، طلب tālab ، مصطفی Mostafa (Mostafa) ...

4) حرف « و » ، بجای کلمه ربطی (وَ vā) به شرح زیر بکار گرفته می‌شود. مثال :

يَمَک « وَ » دَمَک yemāk vā demāk ، حسن « وَ » حسین Hāsān vā Hüse(y)n ...

توجه: حرف « و » همراه علائم مختلف دیگر بجای حرف صدادار نیز بکار گرفته می‌شود. مثال :

دُورماق ، دُولماق ، اوشومک ، گُورمک ...

5) حرف « h » با خط عربی به دو شکل زیر نوشته می‌شود :

ح ، ه (هـ)

دو علامت ذکر شده ، در زبان عربی به دو فرم مختلف ، ولی در زبان ترکی هماوا با حرف « h » تلفظ و در ترکیب کلمات به شرح زیر بکار گرفته می‌شوند. مثال :

حمید Həmid ، محمد Mohəmməd ، محله Mahələ ...

مهدی Medı ، تَوَجَّه təvəcüh ، أَهْر əhər ، شَهْر şəhər ...

توجه : اگر حرف « ه » ، به حرف پشت سری خود پیوند نخورد ، هماوا با حرف « آ » تلفظ

می‌شود. مثال : گله ، گنده ، گنده جک ...

علامت حرکت :

در خط عربی، پنج علامت حرکت (۱- ۲- ۳-) موجود است که دو عدد آنها (۱- ۲-) بر روی حروف، يك عدد (۳-) آنها بر زیر حروف و يك عدد از آنها بر روی الف (آ) و دیگری طرف راست و کنار الف (ا) نهاده می‌شود. همه چهار علامت مذکور در زبان ترکی هماوا با حرف صدادار تلفظ و به اشکال زیر در ترکیب کلمات بکار گرفته می‌شوند. مثال :

گَلْمَكْ gəlmək ، سَپْمَكْ səpmək ، سَلَام salam ، رِضَا Reza ، رِضَايَتِ rızayət ،

(رِضَايَتِ) ، تِهْرَانِ tēhrānı ، زُهره Zoh,rə ، ظُلْم (ظولوم) ، مُحْسِنِ muhsin ...

دُخَانِيَاتِ (دوخانیات) ، خُرَافَاتِ (خورافات) ، مُعَلِّمِ (موعلم) ، اُوْغْلَانِ (اُکتبر) ، عُمانِ (عُمر) ،

دُنْيَا (دنیا) ، سَوَالِ (سوال) ، دُوزْمَكْ (دوزماق) ، اَعْمَالِ (اعمال) ...

اَكْبَرِ əkbər ، اِحْسَانِ əhsan ، اُكْتَبَرِ oktobr ، اُمِيد Ömid ، اِسْمِ (ایسمت) ismət ...

آدَامِ adam ، اَنَا ana ، اَمْمَا amma ...

علامت تشدید (۴-) :

تشدید، در زبان ترکی وجود ندارد ، ولی کلمات (تشدید دار) عربی که در آن نفوذ کرده اند ، عمدتاً به شکل اصلی خود (با تشدید) نوشته شده ، اما با شیوه مخصوص ترکی به شرح زیر بکار گرفته می‌شوند. مثال :

«آما»، به شکل «اما» (آما) نوشته شده، ولی «آم ما» گفته می‌شود.
 «الله»، به شکل الله نوشته شده و «آلاه» و یا «آلاه» [allah] بیان می‌شود.
 حل کردن: «حَلَّ ائتمك» نوشته و «حل لئتمك halletmak» تلفظ می‌شود.
 حس کردن: «حِس ائتمك» نوشته و «حیس سئتمك hissetmak» ذکر می‌شود و...
 - در کلمات ساده ترکی، دو حرف هم نوع (که در عربی و فارسی به شکل تشدید خوانده می‌شود) خیلی کم در کنار هم بکار گرفته می‌شود. در چند کلمه ای که دو حرف هم نوع در کنار هم قرار می‌گیرند، هر دو آنها به شرح زیر نوشته می‌شوند:

بَللی	bəlli	(واضح یا روشن)	أَللی	əlli	(پنجاه)
دوققوز	doqquz	(نه)	سککیز	səkkiz	(هشت)
یاسسی	yassı + yastı	یاستی (پهن)	سککیز	səkkiz	(هشت)

حروف مذکور به شرح زیر جدا از هم هجی و تلفظ می‌شوند. مثال:

بَللی (بل لی)	bəl,li	أَللی (آل لی)	əl,li	یئد دی (یئد دی)	yed,di	...
---------------	--------	---------------	-------	-----------------	--------	-----

- در زبان ترکی چند کلمه ای موجود است که آنها در زبان فارسی نیز بکار گرفته می‌شوند، ولی نحوه بیان آنها با زبان ترکی متفاوت است. برای مثال به سه کلمه زیر توجه کنید:

(a) این کلمات در زبان ترکی بدون علامت تشدید نوشته و خوانده می‌شوند:

دَره ، دَره ، دَره ، لَپه ، لَپه ، لَپه

آخرین حرف کلمات مذکور حرف «ه» می‌باشد، که هم‌اوا با حرف «ا» تلفظ می‌شود:

(b) سه کلمه مذکور در زبان فارسی با علامت تشدید بکار گرفته می‌شوند:

دَرّه (darre) ، دَرّه (təppe) ، لَپّه (lappe)

آخرین حرف کلمات مذکور در زبان فارسی حرف «ه» می‌باشد که آن در زبان فارسی به شکل حرف

« e | » تلفظ می‌شود.

علائم تنوین :

علائم تنوین که به شکل « فتحه ، کسره و ضمه » [« ِ »] بیان می‌شوند ، در کلمات زبان ترکی موجود نیستند ، اما کلمات تنوین داری که از زبان عربی وارد این زبان شده اند ، اکثراً به شکل اصلی خود با تنوین نوشته شده ، ولی با شیوه مخصوص زبان ترکی تلفظ می‌شوند. مثال :

« احتمالاً » (احتمالاً) نوشته و « ihtimalən » احتمالاً گفته می‌شود .
 « حتماً » (حتما) نوشته شده و به شکل « hətmən » تلفظ می‌شود. « جمعاً » (جمعاً)
 به شکل « cəmən » جم آن ، « مطلقاً » (مطلقاً) به شکل « mütləqən » موله قن ،
 « عملاً » (عملاً) به شکل « əmələn » عملاً ، « جبراً » (جبراً) به شکل « cəbrən » جبر آن
 (جبرن) ، جمیلاً به شکل جمیلن ، شکرآ به شکل شوکور (شوکرن) ، مجموعاً
 به شکل مجموعان تلفظ می‌شود. ...

- علائم تنوین ، در زبان عربی بیشتر در حالت‌های ویژه ای شبیه حالت تصریفی [مثل : کتاباً ، کتاب ، کتاب] بکار گرفته می‌شوند . مثال :

سلامٌ علیکم (سلام بر شما باشد. سلام بر شما) ...

کلمات تنوین دار عربی ، در زبان ترکی حالت‌های ویژه مذکور را از دست داده و از لحاظ دستوری در حالت فاعلیت بکار گرفته می‌شوند . مثال :

من اونا « سلامٌ علیکوم » دئدیم.

بعبارت دیگر « سلامٌ علیکوم » به شکل کلمه مرکب با مفهوم « سلام » بکار گرفته می‌شود:

(سلام وئرم سلام آلماز گوروم سلام گسین سنی ! : از کتاب گور اوغلو)

او منیم « سلامٌ علیکم » دئمه ییمی ائشیتمه دی . (او منیم سلامیمی ائشیتمه دی.)

در مواردی « سلامٌ علیکم » به شکل « سلامون علی کوم salāmun əleyküm » و جواب آن نیز

به شکل « علیکوم اس سلام » (علیکوم اسلام) گفته می‌شود ؛ ولی مفاهیم آنها به شکل

کلمه « سلام » ساده ، در حالت فاعلیت ، فهمیده می‌شود.

علامت همزه « ء » :

علامت همزه ، در زبان ترکی موجود نیست ، ولی کلماتی که از زبان عربی وارد این زبان شده اند ، به اشکال مختلف زیر بکار گرفته می‌شود :

- اگر علامت همزه (ء) ، در آخر کلمات عربی نوشته شود ، در زبان ترکی هم‌اوا با آخرین حرف صداداری که ما قبل آن قرار گرفته تلفظ می‌شود. مثال :

« استثناء » نوشته شده و « ایستیشنا (istisna) æstesna » تلفظ می‌شود ، « ابتداء » (ابتدا)

نوشته شده و « ایبتیدا ، [ebteda ، ابتدا] ibtida » بیان می‌شود. بعبارت دیگر ، علامت

الف و همزه (اء) در آخر کلمه هم‌اوا با حرف « آ a » بیان می‌شود.

- اگر علامت همزه (ئ) ، در وسط کلمات عربی و فارسی بکار گرفته شود ، در زبان ترکی به شکل « ی ye » و یا به شکل « یی yi » تلفظ می‌شود. مثال :

دائره (دایره) dayerə (dayirə داییره) ، پائیز (پاییز payız ، آئین (آیین ayin) و ...

- اگر علامت همزه (ء) همراه حرف « ه » (مثل: هُ هُ) ، در آخر کلمات عربی بکار

گرفته شود ، در زبان ترکی هم‌اوا با حرف صدادار « آ ا » تلفظ می‌شود. مثال: نقطهٔ noqta

- اگر پشت سر حرف « ع » ، حرف « ه » با همزه (به شکل عهْ ، یعنی سه علامت در

کنار هم) قرار گیرد ، در زبان ترکی هم‌اوا با حرف « آ ا » تلفظ می‌شود. مثال: قطعهٔ qəte و ...

- علامت « ا » در کلمات عربی در بالای حرف « ی » و همانا در کنار حرف « ا » ،

« ل » نهاده و هم‌اوا با حرف « آ a » تلفظ می‌شود. مثال:

مسائل ، الله (آلاه Allah ، آلاه) ، مصطفی (Mostafa) ، مطلقاً و ...

- اگر در کلمات ترکی ، حرف « ك » در بین دو حرف صدادر قرار گیرد ، هم‌اوا با

حرف « ی » تلفظ شده و به شکل « گ » و یا « ی » نوشته می‌شود. مثال :

گلمه ییم (گلمه گیم gəlməyim) ، ییمه ییم (ییمه گیم yeməyim) و ...

- الف با همزه (ا) به شکل « ə » تلفظ می‌شود. مثال: تأسف (ta,əsüf) ، منشأ mān,ʂə

حرف «ع» :

حرف «ع» ، در زبان عربی به شکل حرف بی صدا بکار گرفته شده و با شیوه مخصوصی که در زبان عربی معمول است ، در گلو گفته می‌شود ، این حرف در زبان ترکی همراه حرکت و یا الف ، هماوا با حرف صدادار (ا ، اِ ، اُ ، آ ، عَد ، عِ ، عُد) تلفظ می‌شود :

- حرف «ع» ، در اول کلمه ، با علامت حرکت (عِ ، عَد ، عُد) و یا با الف (عا) نوشته شده و هماوا با یکی از حروف صدادار « ə , e , ö , o » تلفظ می‌شود. مثال :

علی Əli ، عباس (Abbas ، Əbbas) ، عشق (eşq) ، عماد Emad ، عمان omman ، عادل [عادیل] adil ، عبدالله Əbdulla ، عمر Ömər ، عاشق [عاشیق] ...

- حرف «ع» در کلمات عربی که همراه الف و حرکت ، با سه علامت نوشته می‌شود ، همه آنها هماوا با یک حرف صدادار تلفظ می‌شوند. مثال :

اع ، إع

اعمال əmal ، اعمال emal ، اعتماد (etimad) ...

- حرف «ع» ، در کلمات عربی همراه الف و حرکت نوشته می‌شده و با شیوه مخصوص عربی خوانده می‌شود و در زبان ترکی هماوا با حرف «ا» تلفظ می‌شود :

عاشق [عاشیق] aşiq [، عامل amel (عاملیل) amil) ...

- حرف «ع» ، در وسط کلمات عربی ، با علامت سکون (ء) نوشته شده و حرف بی صدا محسوب می‌شود ، ولی همین علامت در زبان ترکی هماوا با حرف صدادار ما قبل خود تلفظ می‌شود. مثال :

«معمول» نوشته شده ، همچون «مَمُول məmul» تلفظ می‌شود.

«معمار» نوشته شده ، «مِمَار memar» گفته می‌شود.

«مَعقول» نوشته شده ، به شکل «مَقُول məquul» تلفظ می‌شود. ...

- اگر حرف «ع» ، در آخر کلمات عربی نوشته شود ، در زبان ترکی هماوا با آخرین

حرفِ صدادارِ کلمه که ما قبلِ آن قرار گرفته و تلفظ می‌شود. مثال :

« ممنوع » به شکل « məmnu ممنو » ، یعنی حرف « و » بجای دو حرف « و ، ع » بکار گرفته می‌شود. « موضوع » نوشته شده و به شکل موضو mozu « تلفظ می‌شود. « تابع » نوشته شده و به شکل « tale » تلفظ می‌شود .

- حروف « ع ، ع ، اء ، اء » مخصوص کلمات عربی می‌باشند ، که وارد زبان ترکی شده اند. این حروف با خط عربی به شکل اصلی خود نوشته شده ولی با شیوه زبان ترکی همانطوری که در خط لاتین ملاحظه می‌کنید ، تلفظ می‌شوند. مثال :

کلمات عربی ، علی ʕli ، عماد Emad ، عُمان omman ، عادل [عادیل] adil ، عبدالله ʕbdulla ، عمر Ömər ، أعمال ʕmal ، اعمال ʕmal ، ممنوع ، معقول mæqul ، عاشق aşiq ، معشوق mæşuq ، عالم aləm ، عالم alim و... کلمات ترکی معمولاً با حروف « ع » ، « اء » و « عا » نوشته نمی‌شوند . مثال :

أل ʕl ، ألك ʕlæk ، أسمك ʕsmæk ، مَن mən ، سن sən ، دده dədə ، ننه nənə و...

توجه : سایر حروف عربی (مثل : ص ، ث ، ذ ، ظ ، ض ، ط) در کلمات ترکی نیز کم بکار گرفته می‌شوند و عمدتاً بجای آنها از علائم « س ، ز ، ت » استفاده می‌کند.

۶) عدم هموائی الفبای عربی با حروف زبان ترکی آذربایجان :

الفبای عربی ، بویژه حروف صدادار آن ، با حروف زبان ترکی هماهنگی و هموائی ندارند ، به همین دلیل نوشتن و خواندن کلمات ترکی با خط عربی با مشکلات زیادی همراه است. برای مثال به مطالب زیر توجه کنید :

برای نوشتن چهار حرف صدادار « ü , u , o , ö » و يك حرف بی صدای « v » ترکی ، در خط عربی از حرف « و » که علامت حرکه و الف نیز همراه دارد ، استفاده می‌شود. مثال :

او ، وُ ، اوُ ، اوُ ، اُ ، اوُ و...

حروف مذکور، در زبان ترکی بجای حروف صدادار بکار گرفته می‌شوند ، ولی متأسفانه آنها در توضیحات دستوری ، نمی‌توانند جای گزین حروف صدادار ترکی شوند و آواهای حروف ترکی را بدرستی در خود انعکاس دهند. برای مثال به ترکیب کلمات زیر که بوسیله حرف « و » نوشته می‌شوند ، توجه کنید : (حرف « و » همراه علائم مختلف)

اوخۇيۇر oxuyur ، تۇخۇيۇرام ، اۇپوشمۇيۇر öpüşmüyür ، اوشۇيورم و...

دۈۈۈشمۇيۇر dövüşmüyür ، سوروشمۇيور ، وۇرۇلمۇيۇر vurulmuyur ، دورولمۇيور...

دو علامت « ع ، ا » (عا) نیز به شکل يك حرف صدادار « a » بیان می‌شود :

عاشق [عاشیق aşiq] ، عامل amel (عامل amil) و...

- در زبان ترکی ، دو حرف صدادار « i , ı » و يك حرف بی‌صدا « y » موجود است که هر سه آنها با خط عربی بوسیله علامت « ای ، ی » نوشته می‌شود. نوشتن و خواندن حرف « ی » ، بجای سه علامت « y , i , ı » ، بسیار مشکل می‌باشد ، زیرا سه حرف « i , y . ı » در زبان ترکی با شیوه و آواهای مختلفی بیان می‌شوند که حرف « ی » عربی آنها را در خود انعکاس نمی‌دهد و نتیجتاً در موارد زیادی ویژه گی‌های آواهای ترکی دگرگون شده ، همانند « ی » عربی به يك شکل خوانده می‌شوند. مثال :

ایشلییر işliyir ، ایچمی ییر içmiyir ، یئمیییر yeyilmək ، yemiyir ، اییییر iyiyir ،

ییلییر yiliyir ، ییدی yedi ، گتدی getdi ، گگی gey ، هئی hey ، یایلماق

yayılmaq ، ییغمیییر yağmıyır ، یایییر yayılır ، ایلخی ılıxı ، ایلدیریم ıldırım ،

ایلقیشلاماق ılıqlışlamaq ، سینیر sınır ، یاییر yayır ، دایی dayı ، آی ay و....

- اگر حرف « ه » ، در اول کلمه قرار گیرد و به حرف پشت سری خود بیوندد ، هماوا با حرف « ه ، h » تلفظ می‌شود. مثال : هرئز həriz ، هرکیم həkim و...

اگر حرف « ه » ، در وسط کلمه قرار گیرد و به حرف پشت سری خود بیوندد ، هماوا با « h » تلفظ می‌شود. مثال : اهر əhər ، شەر şəhər ، زهر zəhər و...

- اگر حرف «ه» ، در وسط کلمه نوشته شود و به حرف پشت سری خود نپیوندد ، هماوا با «أ» تلفظ می‌شود. مثال : گله جلك galacak ، زهره خانیم ، گنده بیلمك ...

- اگر حرف «ه» ، در آخر کلمه قرار گیرد ، هماوا با «أ ، ا» تلفظ می‌شود. مثال :

ننه nənə ، دده dədə ، ببه bəbə ، جوجه cūca ، دوه dəvə ...

- اگر حرف «ه» ، در آخرین حرف کلمه عربی و فارسی (کلمه ای که وارد زبان ترکی شده است) قرار گیرد ، در زبان ترکی به شکل «أ» تلفظ می‌شود ، ولی در موارد کمی نیز هماوا با حرف «ح ، ه» تلفظ می‌شود. مثال :

کلمات فارسی : (به شکل «أ») قهوه خانا qəvəxana (قهوه خانه) ،

(به شکل «ح») به به bəhbəh ، آه اه əhəh ...

کلمات عربی : (به شکل «أ») علمیه elmiyə ، مهریه mehriyə ...

(به شکل «ح») توجه təvəcöh ، الله (آل لاه) allah ...

a (مشکلات املائی با الفبای عربی :

از اینکه آوهای زبان ترکی با حروف عربی هماهنگی ندارند ، در نتیجه تلفظ آوهای حروف ترکی با الفبای عربی بدرستی بیان نمی‌شوند و به همین دلیل نیز نوشتن و خواندن آنها مشکل می‌باشد. واضح است که الفبای عربی برای نوشتن حروف زبان عربی بوجود آمده و در نتیجه با آوهای زبان ترکی هماوائی ندارند. بنابراین الفبای زبان ترکی باید طوری باشند که حروف مختلف ترکی از هم قابل تفکیک باشند. ولی متأسفانه با خط عربی چنین نیست و در نتیجه نوشتن کلمات ترکی با آن با مشکلات زیادی مواجه است:

- حرف «أ ، ا» ، با خط عربی به اشکال مختلف زیر نوشته می‌شود :

۱) با علامت «ه» : ننه [نه نه] ، دده [ده ده]

۲) با علامت «أ» : آل ، اکبر ، اگر ، البته

۳) با علامت «ع» : علی ، عباس ، علاج ، علاقه

۳) با علامت حرکت : گَل ، جَوَاب ، سَوَاد ، سَپْمَك

۵) با حرف « و » همراه همزه : مؤلف ، مؤثر ، مؤسس

۶) با علامت « ا ع » : اعمال ...

- حرف « a » با خط عربی به اشکال مختلف زیر نوشته می شود :

۱) با علامت « آ » : آما ، آلی ، آچا ۲) با علامت « عا » : عالم ، عاشیق ، عادیل [عادل] ...

۳) با علامت « ل » : بابا ، قالا ، ساتا .. ۳) با علامت « و » همزه و الف به شکل « وَا » : سؤال ..

۵) حرف « ی » ، بجای حرف « آ » : مصطفی ، یحیی ...

- در خط عربی، دو حرف « ط ، ت » موجود است که هر دو آنها در زبان ترکی همانند

حرف « ت t » تلفظ شده ، ولی به شکل زیر در ترکیب کلمات بکار گرفته می شود :

تبریز tabriz ، تهران tehran ، طلب talab ، طیاره ...

- در زبان عربی ، سه حرف « س ، ص ، ث » موجود است که هر سه آنها در زبان ترکی

هماوا با حرف « س s » تلفظ ، ولی به شکل زیر نوشته می شود. مثال :

سواد səvad (ساواد) ، صابون sabun (صابین) ، ثواب səvab (ثاواب) ...

- در الفبای عربی ، چهار حرف « ز ، ذ ، ظ ، ض » موجود است که همه آنها در زبان

ترکی هماوا با حرف « ز » [z] تلفظ ، اما به شرح زیر نوشته می شوند . مثال :

زهرا zəhra ، ذات zat ، ظلم zolm (ظلوم zülüm) ، ضمیر zəmir .

- اگر بخواهیم کلمات دراز طویلی را برای آسان کردن از پسوندها جدا بنویسیم ، با خط

عربی ممکن نیست و با مشکلات نوشتن (اتوگرافی) مواجه می شویم ، در صورتی که با

خط لاتین می توان آنها را بوسیله کما (،) از هم جدا کرد. مثال :

آدام ین ، آدامین (adam,in) . داداش ین ، داداشین (dadaş,in) قویونون (قویون ون)

qoyun,un ، اویونون (اویون ون) oyun,un ، گله جکلردن galəcək,lərdən ، باجی

قارداشلیق bacı,qardaş,lıq ، گلمه یه جییدی gal,mə,yəcəy,iy,di ...

b) مشکلات الفبای عربی و راه حلهای آن :

مشکلاتی که با الفباء عربی ، برای نوشتن و خواندن حروف ترکی و بویژه حروف صدادار آن موجود بوده ، بخشی از اوقات نویسندگان و شخصیت‌های ادبی آذربایجان را با خود مشغول کرده است ، بطوری که بعضی از آنان برای پیدا کردن راه حل مناسبی به فکر افتاده و علائم ویژه ای را بکار برده و در جامعه مطرح کرده اند.

برای اطلاع خوانندگان این کتاب ، به حروف صدادار ارائه شده ، از طرف چند نویسنده که در دهه های اخیر نگاشته شده اند ، توجه کنید :

- آقای دکتر زهتابی ، در کتاب « معاصر آذربایجان ادبی دیلی » ، حروف صدادار ترکی را با خط عربی با علائم زیر نوشته است :

چهار حرف صداداری که آهنگ پائینی دارند :		پنج حرف صداداری که آهنگ بالائی دارند :	
a	آ ، ا ل ، ل - ا	ə	ا ، ه ه ، ه ه
ı	ای ، ی ، ی	e	ئ ، ء ، ئ
o	او ، و ، و	i	ئ ، ء ، ئ
u	او ، و ، و	ö	ؤ ، ؤ ، ؤ
		ü	او ، و ، و

- آقای دکتر ابراهیم رف رف ، در کتاب دستور زبان خود بنام « آنا دیل » ، حروف صدادار ترکی آذربایجان را به شرح زیر مطرح کرده است :

حروف صداداری که آهنگ بالائی دارند .

ə	ا	e	ا	ای	ü	ؤ	ö	و	انلی کورک ، ایری گوز
---	---	---	---	----	---	---	---	---	----------------------

حروف صداداری که آهنگ پائینی دارند :

قابیغی قالین ، بویونو یوغون	u	o	ای	آ a
-----------------------------	---	---	----	-----

- آقای دکتر حمید نطقی ، حروف صدادار ترکی را در کتاب « فرهنگ لغات متشابه در زبان و ادبیات آذربایجان...» (نوشته علی اسماعیل اف) ، با الفبای زیر نگاشته است.

حروف صدادار با آهنگ پائینی : حروف صدادار با آهنگ بالائی :

اول کلمه ، وسط کلمه ، آخر کلمه	اول کلمه ، وسط کلمه ، آخر کلمه
a	ə
ای	e
o	i
u	ö
	ü

- در کتاب « آذربایجان دینین گرامری » که بوسیله آقایان قاسم حسن اف ، کامیل علیوف و فرودون جلیل نوشته شده و آقای عادل ارشادی فر به خط عربی برگردانده ، الفبای حروف صدادار ترکی را با علائم زیر بکار برده اند.

- حروف صدادار با آهنگ بالائی :

ü	ö	i	e	ə
---	---	---	---	---

- حروف صدادار با آهنگ پائینی :

u	o	ای	آ a
---	---	----	-----

c) پیش نهاد سمینار علمی تهران :

- بنا بر اطلاعات انترنتی ، در تاریخ ۲۷ - ۲۶ خرداد ۱۳۷۹ هجری شمسی ، سمیناری در تهران با شرکت جمعی از نویسندگان ، زبانشناسان و شخصیت‌های ادبی آذربایجان برقرار شده بود. بر اساس همین اطلاعیه ، شرکت کنندگان بر اصول شور و رای ، علائم ویژه زیر را برای نوشتن ۹ حرف صدادار ترکی انتخاب کرده اند.

حروف صدادار با آهنگ بالائی : (حروف انتخابی سمینار تهران)

a	A	آ ، ا ، ل	آغیز ، آتا ، آد
ı	İ	ای ، یی ، ی	ایلدیریم ، قیز ، دیرناق ، آیی ، داری
o	O	او ، و ، و	اوغوز ، سون ، دون
u	U	او ، و ، و	اوجوز ، اوتوز ، دوز

حروف صدادار با آهنگ بالائی :

ə	Ə	ا ، ه ، ه	ال ، اریمک ، سپه له مک ، دده ، ننه
e	E	ائ ، ئ ، ئی	ائو ، گئتمک ، یعمک ، یی ، دی
i	I	ای ، یی ، یی	ایکی ، ییز ، دیز ، دلی ، دری
ö	Ö	او ، و ، و	اورنک ، گون ، دونن
ü	Ü	او ، و ، و	اوچ ، گون ، دونن

- با وجودی که این الفبای انتخابی مذکور قادر به بیان آواهای زبان ترکی در نوشتار نمی باشد ، ولی از اینکه کار این عزیزان عمل جمعی می باشد ، در نتیجه با پشتی بانی از این عمل مثبت آنان ، در این کتاب از حروف صدادار انتخابی آنان ، استفاده می شود ؛ ولی متأسفانه در مواردی برنامه کامپیوتر همگامی نمی کند و به همین دلیل نیز آن بدرستی حروف آن بکار گرفته نشده اند.

۷) الفبای لاتین و چگونگی هماوائی آنها با حروف زبان ترکی :

- اکثر الفبای لاتین ، آواهای حروف زبان ترکی را در خود انعکاس می دهند ؛ ولی بخشی از آنها در شکل اصلی خود ، آواهای حروف زبان ترکی را بدرستی در خود منعکس نمی کنند ؛ اما الفبای لاتین این ویژه گی را دارند که با تغییر نام و تغییر شکل ، با حروف زبان ترکی هماهنگی و هماوائی کامل پیدا می کنند.

در رابطه با تغییر الفبای لاتین برای هماوا کردن آنها با حروف ترکی می باید به این موضوع نیز توجه شود که بعضی از الفبای لاتین در کشورهای اروپائی تغییر نام و تغییر شکل داده شده اند ، زیرا مردم کشورهای مختلف اروپائی زبانهای متفاوت و ناهمگونی با ریشه های مختلفی داشته اند که برای نوشتن آنها خواسته و نا خواسته الفبای لاتین را مورد استفاده قرار داده اند و برای هماوا کردن آنها با آواهای زبان خود ، تغییراتی نیز در آنها بوجود آورده اند. بنابر این با انتخاب چند عدد از علائم تغییر داده شده ، همراه سایر الفبای لاتین برای نوشتن و خواندن حروف زبان ترکی به شکل يك خط ایده آل در آمده است ، بطوری که با این الفباء ، تمام آواهای زبان ادبی ترکی آذربایجان ، به شکل اصلی خود نوشته و خوانده می شوند.

در زبان ترکی آذربایجان ۹ حرف صدادار موجود است ، که آنها در دستور زبان ترکی رل مهمی را بازی می کنند ؛ این حروف که با خط عربی با علائم مختلف نوشته می شوند و به شکل صحیح خوانده نمی شوند ، در صورتی که همه این حرف با خط لاتین با علامت ویژه ای نوشته شده و در تمامی بندهای کلمه نیز به شکل اصلی و واحدی نوشته و خوانده می شوند ؛ بدین سان ، خط لاتین بر عکس خط عربی ، تمام مشکلات دستوری و هماهنگی حروف صدادار ترکی را به شکل منطقی حل و فصل می کند.

a (الفبائی کہ در خط لاتین برای نوشتن کلمات ترکی تغییر نام داده می‌شوند:

۱) این علامت « c » ، در زبان ترکی به جای حرف «ج» بکار گرفته می‌شود. مثال :

جوجه cüca ، جۇراب corab ، جواب cəvab (جاواب) ، جان can و ...

۲) این علامت « g » ، بجای حرف « گ » نوشته می‌شود. مثال :

گلمک gəlmək ، گولمک gülmək ، گۆرمک gürmək ، گئتمک getmək و ...

۳) این علامت « ı » (ای ، ی ، ی) بدون نقطه ، به شکل الف ساکن (ا) با

آهنگ پائینی تلفظ می‌شود. مثال :

ایلیخی ilxi ، آیی ayı ، ییخیلماق yıxılmaq ، ییغماق yığmaq ، دیغیرلاماق diğirlamaq و ...

۴) این علامت « x » ، بجای حرف « خ ، x » نوشته می‌شود. مثال:

خالا xala ، ساخلاماق saxlamaq ، اختارماق axtarmaq ، خلق xəliq ، خبر xəbər و ...

۵) این علامت « z » ، بجای حرف « ژ » بکار گرفته می‌شود. مثال :

ژاپن japon ، اژدها əjdəha ، ژاندارم jandarm ، ژست jeit ، ژورنال jürzal و ...

۶) این علامت « Q » ، به شکل « ق » بکار گرفته می‌شود. مثال :

آلماق almaq ، قالماق qalmaq ، قارقا کیبی قاریلداماق . qarqa kibi qarildamaq

۷) این علامت « V » ، بجای حرف « و » بکار گرفته می‌شود. مثال :

وۇرماق vurmaq ، حسن و حسین Həsən və Hhseyin ، ولی Vəli و ...

b (الفبائی که برای نوشتن کلمات ترکی تغییر شکل داده می‌شوند:

۱) بر زیر این حرف « c » ، این علامت « — » افزوده شده و به جای حرف « چ »

(ç) بکار گرفته می‌شود. مثال :

چیچک çiçək ، چیمن çimən ، باخچا [باغچا] baxça ، چۆمچە çömçə و ...

۲) بر روی حرف « g » ، این علامت « — » افزوده شده و به جای « ğ » (غ) نوشته

می‌شود. مثال : آغ ağ ، داغ dağ ، باغ bağ ، یاغ yağ ، غم ğəm ، غصه و ...

۳) بر زیر حرف « s » ، این علامت « - » افزوده شده و بجای حرف « ş » (ش) خوانده می شود. مثال :

ایشله مک işləmək ، دیشله مک dişləmək ، بیشیرمک bişirmək ، شیشمک şişmək ...

۴) بر روی حرف « u » ، دو نقطه افزوده شده و بجای حرف « ü » (بکار گرفته می شود. مثال :

اوشومک üşümək ، اوزمک üzmək ، دوشمک düşmək ، گولمک gülmək ،

گولدورمک güldürmək ، اوتوله مک ütüləmək ، اوزمک üzmək ...

۵) بر روی حرف « o » (او) ، دو نقطه افزوده شده و بجای حرف « ö » (او) بکار گرفته می شود. مثال :

اؤپمک öpmək ، دؤزمک dözmək ، بؤلْمک bölmək ، دؤنْمک dönmək ...

۷) این علامت « ə » ، در زبان ترکی آذربایجان به جای حرف « آ » ، « ے » ، « ع » ، « ه » بکار گرفته می شود :

عباس (Abbas) Əbas ، علی Əli ، أعمال əmal ، حمید Həmid ...

- با تغییرات مذکور، الفبای لاتین با آواها و حروف زبان ترکی هموائی کامل پیدا می کنند ، در نتیجه این هموائی ، تمام مشکلاتی را که خط عربی عمدتاً بخاطر عدم هماهنگی حروف صدا دار (ə , e , ı , i , ü , ö , u , o) ، برای نوشتن و خواندن کلمات زبان ترکی بیار آورده ، از بین می برد.

بعضی از الفباء عربی ، بویژه علائم حروف صدا دار آن ، هویت اصلی آواهای حروف ترکی را از آنها سلب می کند و بدین سان قانون هماهنگی حروف صدا دار زبان ترکی را بهم می زند و این زبان را به شکل زبان بی قاعده و در هم برهم جلوه گر می سازد ، اما برعکس آن الفبای لاتین با حروف زبان ترکی هموا می شود و هویت اصلی آواهای زبان ترکی را به شکل اصلی در خود انعکاس می دهد و اصول و فرمول بندیهای مختلف

این زبان را به شکل منطقی بیان می‌کنند و قانونمندی تکامل یافته و حساب شده و با قاعده گی و علمی بودن آن را هر چه بهتر آشکار می‌سازند ، در نتیجه یاد گیری اصول هماهنگی حروف صدادار ترکی را بسیار آسان می‌شود. (۱ پاورقی)

- الفبای لاتین به شکل زیر به يك فرم بزرگ (درشت) و كوچك نوشته می‌شوند. مثال:

A, a ، B, b ، C, c ، D, d ، L, l ، M, m ، Z, z ...

- در این کتاب اولین حرف اسامی اشخاص (انسانها) با خط لاتین درشت نوشته می‌شود (۱). مثال :

علی Əli ، یاشار Yaşar ، لاله Lalə ، احمد Əhməd ، اصلی Əsli ، کرم Kəram ، بابک Babək ، نبی Nəbi ، رسول Rəsul ...

- در این کتاب اولین حرف اسامی حیوانات وحشرات ، اشیاء ، همانند سایر کلمات به شکل كوچك نوشته می‌شوند. مثال :

اٲو ev ، آغاج ağac ، بادام badam ، بۇغدا buğda ، نار nar ، سۇ su ، قاش qaş ، گۆز göz ، باش baş ، مدرسه mərsə ، باشماق başmaq ، قاشقابا qaşqabax ، دده dədə ، آدام adam ، ایت it ، پیشیک pişik ، کوه kəh ، میمون meymun ، قاریشقا qarışqa (قارینجاق) ، میغ meyg ، کینک kink ...

(۱) با وجودی که اسامی خیلی از مقولات با همین خط در جمهوری آذربایجان و ترکیه همانند بعضی از کشورهای اروپائی با خط درشت نوشته شده ، ولی در این کتاب تنها اولین حرف اسامی انسان با خط درشت نوشته می‌شوند. زیرا درشت نویسی اولین حرف اسامی، هیچ زمینه علمی اثبات شده ای ندارد ، ولی روشن است که کار مغز را در املاء نویسی مشکل می‌سازد. اسامی در خط عربی كوچك نوشته می‌شوند که هیچ مشکلی در آن مشاهده نمی‌شود. نا گفته نماند که در مواردی در بعضی از کشورهای اروپائی (منجمله آلمان) در رابطه با غیر منطقی و مشکل بودن بزرگ نویسی اسامی ، مباحثی درگیر می‌شود. بزرگ نویسی اسم انسان که در این کتاب بکار گرفته شده ، هیچ انگیزه ویژه ای و یا علمی ندارد و تنها اسم انسان را از سایر اسامی قابل تفکیک می‌سازد.